

УДК 37.013.42: 37.04: 37.014.53: 37.04: 351.851

**РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КООПЕРАТИВНОМУ НАВЧАННІ**

Стрельніков Віктор,

доктор педагогічних наук, професор,
Полтавська академія неперервної освіти
імені М. В. Остроградського

Автор розглядає можливості інноваційної технології кооперативного навчання для розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи. Технології кооперативного навчання апробовані під час викладання на кафедрі спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ключові слова: майбутній соціальний працівник, кооперативне навчання, громадянська культура, соціальна робота, розвиток.

The author considers the possibilities of innovative technology of cooperative learning for the development of civic culture of future professionals in social work. Technologies of cooperative learning were tested during teaching at the Department of Special Education and Social Work of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

Key words: future social worker, cooperative learning, civic culture, development.

Постановка проблеми. Російська військова агресія в Україні доводить цілком очевидну кризу сучасного суспільства – світоглядну, моральну і духовну. На шляху розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи в умовах воєнного стану маємо багато труднощів, так і різних шляхів їх подолання. Формування й розвиток громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи проходить у складному і багатому, повному пошуків і можливостей житті майбутніх фахівців із соціальної роботи, яке є продуктом сукупної дії багатьох сил, переплетенням знань, досвіду, думок, інтуїції, емоцій і почуттів. Один з варіантів шляхів розвитку громадянської культури майбутнього соціального працівника як багатогранної особистості бачимо в кооперативному навчанні, яке, зважаючи на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, слід організовувати під час дистанційного вивчення фахових дисциплін в умовах воєнного стану.

Актуальність розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи в умовах воєнного стану викликана виконанням соціальними педагогами активної волонтерської, освітньої громадянської діяльності. Майбутній соціальний працівник, який матиме громадянську культуру, буде здатним вибудовувати власну індивідуальну траєкторію професійного розвитку, організовувати й реалізувати соціальну роботу з різними соціальними групами населення, у тому числі з вимушеними переселенцями та особами, постраждалими внаслідок військової агресії.

В умовах відстоювання Україною в час російської військової агресії загальнолюдських цінностей і громадянських свобод, громадянські цінності набувають в очах наших сучасників своєї актуальності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій показав, що дослідженню проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої педагогічної освіти присвячено низку праць сучасних науковців. Зокрема, досліджувалися проблеми управління якістю соціальної освіти, професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти, дидактичні основи підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності тощо (М. Євтух, О. Карпенко, І. Ковчина, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченко та ін.). Питання розвитку громадянської культури майбутніх фахівців розглядаються у працях В. Андрущенка, Р. Арцишевського, В. Барабаш, О. Дем'янчука, В. Кременя, Л. Лебедик, А. Маркової, Є. Мединського, О. Полтавцева, О. Пометун, Ю. Руденка, Т. Смагіної, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін.

Незважаючи на велику кількість праць з проблеми розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи, вона досі є недостатньо вивченою, тому потребує додаткового обґрунтування широке коло питань, пов'язаних з застосуванням інноваційної технології кооперативного навчання в системі підготовки означених фахівців.

Метою статті є опис практичного вирішення проблеми підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи, зокрема, розвитку їхньої громадянської культури, на засадах кооперативного навчання. **Завданнями дослідження** є: 1) з'ясувати сутність понять «громадянська культура» і «кооперативне навчання»; 2) дослідити можливості кооперативного навчання для формування й розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практичний досвід формування й розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи засобами кооперативного навчання був набутий на кафедрі спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка під час викладання дисциплін «Педагогіка», «Соціалізація особистості», «Основи наукових досліджень у соціальній сфері» і «Комунікативний менеджмент» для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійної програми «Соціальна робота (Соціальна педагогіка)». Особливістю навчання було відтворення одночасно предметного і соціального змісту професійної діяльності фахівця із соціальної роботи, і головне – навчання майбутніх фахівців із соціальної роботи у мікрогрупах (також і під час дистанційного навчання) на основі принципів кооперації, а не просто спільного виконання завдань.

Розпочинаючи виклад *першого* завдання дослідження щодо з'ясування сутності понять «громадянська культура» і «кооперативне навчання», зазначимо, що термін «громадянська культура» (англ. *civic culture*) запроваджено у науковий обіг американськими політологами Г. Елмондом та С. Вербою, який розглядається у контексті політичної культури. Соціологи

розглядають громадянську культуру як сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості [6, с. 175].

Сьогодні загальноприйнятим є розуміння терміну «громадянська культура» як сукупності ставлень населення чи окремого індивіда до інститутів і соціальних груп (приміром, толерантність чи інтолерантність), його очікувань і настановлень (приміром, патерналістські очікування) і цінностей (приміром, цінність свободи вибору), а також його соціально-психологічних характеристик, що визначають «вміння» – здатності функціонувати при наявності тих чи інших інститутів (приміром, рівень раціональності) (V. Polterovich) [6, с. 175].

Науковцями НАПН України трактується означене поняття як ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхня законослухняність та критична вимогливість. Громадянська культура, на відміну від політичної культури, стосується взаємодії населення, з одного боку, і влади – з іншого, а не до сфери протистояння одна з одною окремих соціальних груп. Вона характеризується сприйняттям влади як об'єкта впливу для захисту інтересів і прав громадян, а не як предмета боротьби й завоювання. Громадянська культура проявляється у ставленні населення до наявного порядку, у знанні і визнанні ним суспільних норм, готовності їх дотримуватися. До змісту громадянської культури належать знання людей про їхні права й обов'язки, про політичні системи, про влаштування держави, процедури політичного, зокрема виборчого, процесу (В. Барабаш) [1, с. 54].

Щодо сутності терміну «кооперативне навчання», яке поширене у англomовних країнах під назвою «*cooperative learning*», зазначимо перспективність його вживання для сучасного викладання дисциплін, особливо в умовах воєнного стану в Україні. Кооперативне навчання, як втілення принципів кооперації – демократизму, добровільності, взаємовигідного співробітництва і взаємодопомоги, має величезний дидактичний резерв, сумісний із сучасними тенденціями гуманізації, індивідуалізації, глобалізації процесу підготовки майбутніх фахівців.

Перевагою кооперативного навчання у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи є його використання в різних сферах соціальної діяльності людей, бо воно дає можливість за короткий проміжок часу вирішити завдання інтенсивного розвитку важливих професійних навичок і вмінь, у тому числі й розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи. Кооперативне навчання є практикою ефективного психолого-педагогічного впливу у найбільш широкому розумінні. Через панування тоталітарного режиму в радянському суспільстві, повернути який намагаються шляхом російської військової агресії, кооперативне навчання не було поширене.

В останні роки з'явилися дослідження вітчизняних науковців і практиків, які підтверджують ефективність технологій кооперативного навчання [2; 3, с. 109–110; 5, с. 22–25 та ін.]. Появі загальноприйнятої термінології «*cooperative learning*» ми зобов'язані професору Еліоту Аронсон, який розробив одну з технологій кооперативного навчання ще в 1978 році,

так звану «пилку», коли студенти діяли узгоджено «як зубці однієї пилки» (звідси назва технології Jigsaw – з англ. ажурна пилка, машинна ножівка) [6, с. 176].

Тепер перейдемо до викладу *другого* завдання дослідження щодо можливостей кооперативного навчання для формування й розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи.

Основним принципом розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи засобами кооперативного навчання був принцип розвитку особистості – принцип організації повсякденного життя, у якому відбувається найбільш повне розкриття здібностей і неповторних особистісних якостей кожної молодої людини [4, с. 183–186].

Прийняття майбутнім фахівцем із соціальної роботи на себе відповідальності за своє професійне життя, за служіння суспільству, за досягнення конкретних вагомих результатів і цілей в навчанні, за розвиток власної громадянської культури, сприяло розкриттю їхньої особистості. Сама суть кооперативного навчання допомагала зробити життя майбутніх фахівців із соціальної роботи як суб'єктів навчання яскравим, надихала на громадянську активність, повну служіння і підтримки, любові і радості.

Як відзначалося, технологія кооперативного навчання апробована нами у викладанні і вивченні здобувачами освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійної програми «Соціальна робота (Соціальна педагогіка)» дисциплін «Педагогіка» (1 курс), «Соціалізація особистості» (2 курс), «Основи наукових досліджень у соціальній сфері» і «Комунікативний менеджмент» (3 курс).

Нами використовувався варіант кооперативного навчання – навчання в команді (*Student Team Learning* – STL), запропонований Університетом Джона Хопкінса [6, с. 176]. Навчання в команді передбачало особливу увагу «груповим цілям» (team goals) і успіху всієї групи (team success), що досягалося тільки в результаті самостійної роботи кожного члена команди і постійної взаємодії з іншими її членами для вирішення психолого-педагогічних проблем. Вся команда знала, чого досяг кожен майбутній фахівець із соціальної роботи, була зацікавленою в засвоєнні інформації кожним, бо успіх команди залежав від вкладу кожного, від якості рішення групою проблеми [6, с. 176].

Важливо дотримуватися трьох основних принципів цієї технології: 1) «нагороди» (team rewards), коли за виконання одного для всієї групи завдання команда отримувала загальні для всіх бали, заохочення – сертифікати, значки, подяки тощо; важливо, що створювалася кооперативне, а не конкурентне середовище, бо всі команди мали різні завдання і час виконання; 2) індивідуальної відповідальності (individual accountability) кожного майбутнього фахівця із соціальної роботи, коли успіх групи залежав від кожного її члена; це стимулювало прагнення допомогти партнерам, щоб кожен засвоїв і зрозумів матеріал, був готовий до перевірок – тестування, контрольних робіт, які пропонувалися як групі, так і кожному майбутньому фахівцю із соціальної роботи; 3) рівних можливостей кожного майбутнього фахівця із соціальної роботи досягти успіху, коли кожен приносив своїй

групі бали, зароблені за поліпшення своїх попередніх результатів. Порівняння проводилося не з результатами інших майбутніх фахівців із соціальної роботи, а з власними, раніше досягнутими результатами. Це давало можливість навіть слабким студентам відчувати себе повноцінними членами команди і стимулювало бажання піднімати вище свій рівень підготовки [6, с. 176–177].

У навчанні майбутніх фахівців із соціальної роботи ми використовували обидва варіанти роботи в команді (STL): загальне навчання в малих групах (Student Teams – Achievement Division, or STAD) і навчання в командах в іграх, турнірах (Teams-Games-Tournament, or TGT). Організація навчання в малих групах передбачала формування груп по чотири-п'ять осіб різної статі і рівня наукової і професійної підготовки. Групи отримували певне завдання і необхідне інформаційне забезпечення (переважно в електронному вигляді). Завдання поділялося на частини, і, або кожен студент досліджував свою проблему, або кожне завдання виконувалося по черзі кожним студентом, коментувалося ним і контролювалося всією групою. Після виконання завдань викладач організовував певне спільне обговорення варіантів його рішення різними групами (якщо завдання було однаковим для всіх груп), або кінцеве рішення кожної групи, якщо завдання були різні. На завершення пропонувався контрольний тест, який перевіряє рівень розуміння і засвоєння нового матеріалу. Над завданнями тесту майбутні фахівці із соціальної роботи працювали індивідуально, а набрані бали підсумовувалися, ставилася загальна оцінка для всієї групи.

Організація командно-ігрової діяльності майбутніх фахівців із соціальної роботи була схожа на попередні, але замість індивідуального тестування проводилися турніри команд. Для цього були організовані «турнірні столи» по троє майбутніх фахівців із соціальної роботи за кожним столом, що мають однаковий рівень професійної підготовки, завдання теж диференціювалися за складністю. Переможець кожного столу приносив своїй команді однакову кількість балів незалежно від рівня інших за цим столом. Таким чином, майбутні фахівці із соціальної роботи з домінуючим низьким рівнем підготовки мали однакові шанси на успіх для своєї команди з колегами високого рівня. Команда, яка набрала більшу кількість балів, ставала переможцем турніру [6, с. 177].

Кожен член групи знаходив рішення відповідної психолого-педагогічної проблеми. Потім майбутні фахівці із соціальної роботи, які вирішували однакові проблеми, але входили в різні групи, обмінювалися інформацією, що називалося «зустрічню експертів». Після цього вони поверталися в свої групи і розповідали іншим про нові шляхи вирішення означеної проблеми, інші також доповідали про рішення своєї частини завдання. Вони були зацікавлені в тому, щоб всі партнери старанно виконали свої завдання, бо це могло вплинути на їх підсумкову оцінку. Звітували за якість засвоєння модуля кожен студент окремо і вся команда в цілому під час модульного контролю, коли кожному майбутньому фахівцю із соціальної роботи траплялися будь-які питання з цього модуля.

Різновидом технології кооперативного навчання є технологія «вчимося разом» (Learning Together), авторами якої є Девід і Роджер Джонсони з Університету штату Міннесота (1987 рік). У цій технології студентська група ділиться на різнорівневі за підготовкою команди з 3–5 чоловік. Кожна команда отримує завдання, яке є частиною модуля, над яким працюють всі майбутні фахівці із соціальної роботи. У результаті спільної роботи окремих команд і всієї групи в цілому відбувається засвоєння матеріалу. Тут також використовуються основні принципи – нагороди всій команді, індивідуальний підхід, рівні можливості. Група оцінюється залежно від досягнень кожного її члена. Майбутні фахівці із соціальної роботи самостійно визначають ролі кожного у виконанні загального завдання, стежать за правильністю виконання завдань партнерами, здійснюють моніторинг активності і внеску кожного члена команди в рішення спільного завдання, стежать за культурою спілкування.

Таким чином, вже на початку вивчення модуля команда має академічне завдання – досягнення пізнавальної, творчої мети засвоєння модуля, і соціально-психологічне – забезпечення культури спілкування, пошук способів взаємодопомоги. Мотивацію підвищувало обов'язкове оцінювання зусиль кожного майбутнього фахівця із соціальної роботи для досягнення загального результату. Загальна мета, індивідуальна відповідальність і рівні можливості успіху, а не змагання, лежать в основі кооперативного навчання. Індивідуальна відповідальність передбачала, що успіх всієї команди залежав від внеску кожного учасника, їх взаємодопомоги. Рівні можливості досягнення успіху означали, що кожен студент повинен удосконалювати свої досягнення [6, с. 177].

Кооперативне навчання передбачало всі рівні спілкування: діяльність – взаємодія – спілкування – контакт. Особистісний ріст громадянської культури майбутнього фахівця із соціальної роботи відбувається у спілкуванні між собою і з викладачем, яке є професійним і соціальним, бо майбутні фахівці із соціальної роботи по черзі виконують різні соціальні ролі: лідера, організатора, виконавця, доповідача, дослідника, експерта.

У цілому, технології кооперативного навчання під час вивчення дисциплін «Педагогіка», «Соціалізація особистості», «Основи наукових досліджень у соціальній сфері» і «Комунікативний менеджмент» сприяли найбільш повної реалізації особистісного та професійно орієнтованого підходів до підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. Систематично проводилися дискусії, обговорювалися різні варіанти вирішення соціально-педагогічних, соціально-психологічних, психолого-педагогічних, соціальних проблем [6, с. 178]. Діяльність малих груп в кооперативному навчанні давала можливість підготувати майбутніх фахівців із соціальної роботи до громадянської культури, співпраці, сформувати необхідні професійні, проєктувальні та комунікативні вміння.

Для використання кооперативного навчання необхідні чітке і детальне проєктування і організаційно-методична підготовка. Згодом створюється досвід їх проведення. Кооперативне навчання, зокрема, майбутніх фахівців із соціальної роботи, попереджає їх неадекватну професійну поведінку в

майбутньому, зменшує можливість незадоволеності професією і допомагає долати перешкоди, які закономірно виникають у практичній діяльності.

Висновки. Таким чином, можливості кооперативного навчання для розвитку громадянської культури майбутніх фахівців із соціальної роботи як суб'єктів навчання визначаються створенням і підтримкою громадянсько-орієнтованого середовища навчання:

1) створюється середовище навчання, в якій майбутній фахівець із соціальної роботи може знайти неформальне оточення і зможе довіряти викладачам, колегам, клієнтам і партнерам, які приймають його як особистість, цінують, розуміють його унікальність; майбутні фахівці із соціальної роботи беруть участь в організації середовища навчання і це дає можливість не тільки приймати себе як особистість, а й побачити в кожному громадянську культуру, побачити покликання людини;

2) з організацією кооперативного навчання створюється соціально-орієнтований простір, допомагає майбутньому фахівцю із соціальної роботи в осмисленні своєї громадянської культури і себе як особистості й майбутнього професіонала, відкритті логіки і гармонії світу; кооперативне навчання допомагає майбутньому фахівцю із соціальної роботи в становленні його цілісного позитивного світогляду на основі розкриття основних громадянських життєвих цінностей і моральних норм, відповідних вітчизняній і європейській культурам; він зможе знайти сенс свого життя і майбутньої соціальної роботи, що означає зрозуміти в глибині душі, що будь-яке життя містить у собі позитивне начало громадянської культури, незважаючи на сумний особистий досвід багатьох людей;

3) кооперативне навчання створює умови, за яких майбутній фахівець із соціальної роботи знаходить можливість співвіднесення розкритих позитивних цінностей і норм громадянської культури з власним життям і знаходить досвід осмисленої побудови громадянської культури і самостійного життя і майбутньої соціальної роботи; безглуздо декларувати позитивні цінності, не враховуючи здатність майбутнього фахівця із соціальної роботи засвоїти їх, однак застосоване нами кооперативне навчання з його методиками навчання і розвитку, методиками групової роботи дозволяють організувати означений напрямок діяльності;

4) кооперативне навчання допомагає майбутньому фахівцю із соціальної роботи зрозуміти, що він, як особистість, має волю, може впливати на хід свого життя і майбутньої соціальної роботи, і часто цей вплив є визначальним; важливо, що кооперативне навчання сприяє майбутнім фахівцям із соціальної роботи в набутті об'єктивного погляду на себе, свою громадянську культуру, допомагає правдиво дивитися на свої недоліки, своє минуле, мету і свої можливості у соціальній роботі, відчуті самоповагу і позитивну самооцінку;

5) кооперативне навчання може допомогти майбутнім фахівцям із соціальної роботи у всебічному розвитку їхньої громадянської культури, різних громадянських якостей, а так само в отриманні необхідних професійних навичок соціальної роботи, де дуже важлива творча і розвивальна робота і творча праця; цей аспект включає в себе оволодіння

всілякими навичками і вміннями соціальної роботи, в тому числі і умінням вирішувати проблеми громадянської культури, а також деякими корисними практичними навичками; важливо пам'ятати, що одних умінь і навичок недостатньо, – необхідно, щоб майбутній фахівець із соціальної роботи міг і хотів ними скористатися.

Ми переконані, що наш досвід кооперативного викладання і вивчення дисциплін «Педагогіка», «Соціалізація особистості», «Основи наукових досліджень у соціальній сфері» і «Комунікативний менеджмент» для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійної програми «Соціальна робота (Соціальна педагогіка)», будучи практично здійсненим, може бути трансльований багатьма закладами освіти, які хочуть сприяти майбутнім фахівцям із соціальної роботи в розвитку їхньої громадянської культури.

Цей факт визначає **перспективи подальших досліджень**, серед яких – необхідність уточнити сутність досліджуваного феномена, виділити етапи цілеспрямованого застосування технології кооперативного навчання майбутніх соціальних працівників для розвитку їхньої громадянської культури, виявити закономірності й механізми процесу підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи на засадах кооперативного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш В. Громадянська культура майбутнього фахівця в контексті формування громадянського суспільства. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 135. С. 54. URL: Nz_p_2015_135_15.pdf
2. Лебедик Л. В. Кооперативне навчання магістрів педагогіки вищої школи. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9156>
3. Лебедик Л. В. Кооперативне навчання: переваги та недоліки навчання в мережі. *Структурні зміни в економіці під впливом інформаційно-комунікаційних технологій* : матеріали Всеукр наук.-практ. конф., м. Полтава, 24–25 квіт. 2008 р. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. С. 109–110.
4. Лебедик Л. В. Розвиток вищої школи і громадянське суспільство. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми формування та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 23–24 трав. 2008 р. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. С. 183–186.
5. Лебедик Л. Розвиток лідерства майбутніх менеджерів у технологіях кооперативного навчання. *Шлях освіти*. 2008. № 3. С. 22–25.
6. Стрельников В. Ю. Можливості кооперативного навчання для формування й розвитку громадянської культури молоді. *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : зб. матеріалів конф. / за заг. ред. Г. Л. Єфремової, С. М. Луценко, Л. П. Івашини. Суми : РВВ СОІППО, 2020. С. 174–179. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16838>